

UOT 398 (4/9); 801.8 (4/9)

**Fərqanə Qurbanlı**  
*Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası*

*e-mail:qurbanli.ferqane@gmail.com*

---

## **DÜNYA VƏ AZƏRBAYCAN MİFOLOJİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ VƏ FOLKLORUNDA YAŞIL RƏNG**

**Xülasə.** Hər bir xalqın dünyagörüşü, inancları, adət-ənənələri onun mifologiyasında, ədəbiyyatında, mədəniyyətində öz izini göstərir. Bu mənada xalqların mifik düşüncəsində rənglərin də xüsusi payı var. Pozitivliyin simvolu kimi seçilən yaşıl rəng təbiətin, cavanlığın, yeniliyin, harmoniyanın, xoşbəxtliyin, dini inancın (cənnətin) rəmzi olaraq xarakterizə olunur. Türklərin ilkin inanclarında yaşıl və mavi rəng göyü simvollaşdırmış, şərqə bildirmək üçün bu rəngdən istifadə edilmiş, həmçinin təbiət rəmzi kimi əks etdirilmişdir. Azərbaycan xalq ədəbiyyatında türk təfəkkürünün məhsulu olaraq yaşıl geyimli müqəddəs ruh, “su, külək və havanın himayəçisi” kimi Xıdır Nəbi (Xıdır İlyas) obrazı təqdim edilir. Şifahi xalq yaradıcılığımızda, xüsusən nağıl, əfsanə və dastanlarımızda bu rəng müxtəlif konseptlərdə verilmiş, başlıcası isə həyatın, ruhən yeniliyin, möcüzəvi güclərin, təbiətin, bərəkətin göstəricisi olaraq müəyyən edilmişdir.

**Açar sözlər:** yaşıl rəng, müsbət konsept, mənfi konsept, mifoloji düşüncələr, nağıl və dastanlar.

**Giriş.** Hər bir xalqın mədəni irsində onun dünyagörüşü, duyğu və düşüncələri, adət-ənənələri, inancları qorunub saxlanılmışdır. Mədəni irsin bu komponentləri ayrı-ayrılıqda etnopsixoloji xarakter daşımaqla ədəbiyyatın, incəsənətin, mədəniyyətin bütün sahələrində öz izini göstərir.

Rənglərlə bağlı düşüncələr də birdən-birə yaranmamış, uzun təkamül yolu keçmişdir. Əgər yaranışın ilk dövründə insanlar rənglərdən vəhşi təbiətdən qorunmaq, maskalanaraq özünümüdafiə məqsədilə istifadə edirdilərsə, sonrakı mərhələlərdə öz fikrini ifadə edə bilmək, öz duyğularını qarşı tərəfə ötürmək məqsədi güdürdülər. Buna nümunə olaraq dünyada ilk mağara

rəsmləri olan Cənubi Afrikadakı Çanvet mağarasını göstərə bilərik ki, insanlar e.ə. 1000 il öncə mağara divarlarında qırmızı boya və kömürlə gərgədan, bizon, mamont, ayı, aslan, kimi heyvanların rəsmlərini çəkməklə ilkin inanc-larını sərgiləyiblər. Bəzi xalqların nümayəndələri isə öz düşüncələrini, mistik fikirlərini bədənlərində rəngli tatular etməklə ifadə edirdilər. Məsələn, Poline-ziya adasında yaşayan aboregenləri nümunə verə bilərik.

**Əsas materialının şərh.** Rənglərin insan həyatına çox böyük psixoloji və fizioloji təsiri var. Dünya xalqlarının mifologiyasında rənglərin müsbət və mənfi mənada çıxış etməsi də buna bariz nümunədir.

Bu mənada öncəliklə yaşıl rəng semantikasi ilə diqqət mərkəzindədir. Dünya xalqlarında yaşıl rəng əsasən sağlamlıq, firavanlıq və harmoniya ilə əlaqələndirilir, təbiətin oyanışı, cavanlıq rəmzi kimi simvolizə edilir. Bununla bağlı xalqların mifologiyasına ayrı-ayrılıqda nəzər yetirək. İlk öncə Şimal ədəbiyyatına və incəsənətinə diqqət etsək görərik ki, yaşıl rəng tez-tez təbiətlə əlaqələndirilir və əbədiyyəti simvollaşdırırdı. Skandinaviya kosmologiyasında doqquz dünyanı birləşdirən nəhəng müqəddəs ağac İqqdrasil il boyu yaşıl qalan qoz ağacı kimi təsvir edilmişdir. Yunan mifologiyasında Demetra və qızı Persefonanın adı tez-tez yaşıl rənglə bağlaşdırılır, torpaq və məhsuldarlıq ilahəsi adlandırılır, Roma mifologiyasında isə Venera eyni formatda sevgi, gözəllik və məhsuldarlıq ilahəsi kimi seçilirdi. Fin mifologiyasında Tapio bir növ meşə tanrısı və ya meşə ruhudur. Maraqlıdır ki, müasir dövrdə illüstratorlar onu tez-tez yaşıl dəri və ya yaşıl yarpaqlarla çəkir, Qədim Misirdə isə yenidən doğuş çox vaxt yaşıl rənglə əlaqələndirilirdi. Buna görə də kənd təsərrüfatı, yenidən doğulma və ölülər tanrısı Osiris yaşıl dərilili kimi təsvir edilmişdir. Sibir folklorunda yaşıllıq dedikdə Yaşıl Həftə (Yaşıl Bazar) bayramını qeyd etmək lazımdır. Bu bayram vasitəsilə insanlar təbiət ruhlarına təşəkkür edir, mövsümün bərəkətli keçməsinə arzulayırlar.

Bu cür yanaşma dünya dinlərindən də yan keçməmiş, tarix boyunca mövcud olmuş, hazırkı vaxta qədər gələn və gəlib çatmayan bütün dinlərin inanc-larında, əxlaqi dəyərlərində özünü büruzə vermişdir. Məsələn, İslam dinində müsəlmanlar tərəfindən yaşıl rəngə xüsusi dəyər verilir, bu rəng cənnətin bərəkəti, fəziləti kimi simvollaşdırılır. Əl-İnsan surəsinin 76-cı ayəsində deyilir: “Onlar orada saf gümüşdən hazırlanmış paltarlar geyəcəklər və yaşıl rəngli ipəklərdən və incə yunlardan örtünəcəklər...”. Həmçinin bir çox müsəlman ölkəsi İslam rəmzi kimi öz bayraqlarında qeyd olunan rəngə önəm verir ki, Azərbaycan bayrağında da bunun şahidi oluruq. Xristianlıqda isə həyatın, ümidin və təbiətin rəngi kimi qəbul edilir, Advent (İsa Məsihin

doğuluşu), Pasxa və digər müqəddəs bayramlarda istifadə edilir. Maraqlıdır ki, qədim dövrdə də məbədlər, cənnəti təmsil edən bir sıra digər tikililər üçün də bu rəngdən istifadə edilirdi.

Müxtəlif xalqların mədəniyyətində olduğu kimi, türk xalqlarında da rənglər milli və mənəvi dəyərlər sırasında qorunmuşdur. Türklərin ilkin inanclarına nəzər salsaq görürük ki, dünyanın istiqamətləri müxtəlif rənglərlə ifadə olunmuş, şərqə bildirmək üçün yaşıl və mavi rəngdən istifadə edilmişdir. Türk mifologiyasında yaşıl və mavi rəng həm də göyü simvollaşdırır. M.İmanov məsələnin şərhini belə vermişdir: “Göy türklərin qədim kurqanlarından tapılan geyimlərinə kişi skeletinin üzərindəki üst geyiminin qırmızı, ondan sonrakının yaşıl, iç geyiminin isə sarı atlasdan ibarət olması da rənglər haqqındakı ilkin bilgi və dini təsəvvürləri nümayiş etdirir” [8]. Yaşıl həm də yaxşılıq və mərhəmət tanrısı Ülgenin yeddi oğlundan birinin adıdır. O, ağacların yaşılşdırılmasına, təbiətin qorunmasına cavabdehdir. Türk miflərinə görə, Ülgen insanı yaratdıqdan sonra Kudaya can istəmək üçün bir qarğa göndərir. Qarğa canı alıb geri qayıdanda yerdə bir leş gördü. Qarğa leşi yemək üçün ağzını açanda dimdikindəki can şam ağacları olan meşəyə düşdü. Məlumdur ki, şam ağacları yarpaqlarını tökmür, onların yazda Yaşıl xana ehtiyacı yoxdur. Çünki məhz qarğanın meşəyə atdığı ruh sayəsində il boyu yaşıllıqlarını qoruyurlar.

Xalq ədəbiyyatı ilə əlaqədar aparılan tədqiqatlarda yaşıl geyimli müqəddəs ruh, “su, külək və havanın himayəçisi” kimi Xıdır Nəbi (Xıdır İlyas) obrazı təqdim edilir. Əfsanələrin birində deyilir ki, “Qaranlıq dünyada bir bulaq axır, onun suyunu içən heç vaxt ölmür. Xızır o dirilik suyundan içdiyi üçün həmişə diridir və yaşayır” [6]. Folklorumuzda o, dara düşən yolçulara kömək edən ilahi qüvvə kimi gah yaşıl rəngli, gah da boz atlı kimi təsvir edilir. “Kitabi Dədə Qorqud”un Dirsə xan oğlu Buğacdən bəhs edən boyunda Xızırın Buğacı ölümdən qurtarması, həyat bəxş etməsi də onun həyatverici obraz olduğunu göstərir. Ramazan Qafarlı “Mifologiya. Ritual-mifoloji rekonstruksiya problemləri” adlı kitabında Xızırı Azərbaycan ritual-mifoloji sisteminin aparıcı obrazlarından hesab edərək qeyd edilən məsələyə münasibət bildirmişdir: “Yaradıcının funksiyasını öz üzərinə götürən Qazlıq dağı – Oğuz isə Xızırı imdada yetirib sinəsində bitirdiyi dağ çiçəyini ana südü ilə birlikdə ölümcül övladın yaralarına məlhəm edir. Bir növ onu təzədən dünyaya qaytarır ki, şərin qarşısını alsın” [4, s. 336]. Bu mənada Novruz dastanının da bir parçasına diqqət yetirək: “Novruz gördü ölüm vaxtıdı. Götürdü, görək ona buta verən dərvəşi nə cür haraya çağırıdı:

*Yeri, göyü, ərşi, gürşü yaradan  
Kərəm eylə, qoyma məni dəryada!  
Qarlı dağlar gəldi keçdi aradan,  
Kərəm eylə, qoyma məni dəryada!*

Böyük ustadların dediyinə görə, Novruzun ağzından söz qurtarmamış Xıdır İlyas dərviş paltarında hazır olub, Novruza dedi:

– Gözünü yum!

Novruz gözünü yumdu. Bir zaman gözünü açıb, özünü dəryadan kənarda gördü” [2, s. 176]. Dastandan da görünür ki, Xıdır İlyas xilasedici rol oynayır, baş qəhrəmanın köməyinə çatmaqla onu onu ölümdən qurtarır, yeni həyat bəxş edir.

Maraqlıdır ki, eramızdan əvvəl IV minilliyə aid Şumer mifologiyasında bu obraz Nəbi – Xıdırla Sarpanitin oğlu kimi təsvir olunub. O, müdriklik tanrısı kimi tanınmaqla yanaşı, insanlar tərəfindən yenidən doğulma, bitkiçilik tanrısı kimi də ibadət olunub. Hətta bəzi mənbələrə görə, türk miflərində, nağıl, əfsanə və əsatirlərində geniş yayılmış Xıdır Nəbi, Xıdır İlyas, Xıdır Əlləz obrazlarının prototipləri məhz Xıdır və onun oğlu Nəbidir. Azərbaycan folklorşünasları isə Xızır isminin türkcə “xız” və “ır” sözlərinin birləşməsindən yarandığını iddia edərək qədim türkcədə bu sözün “od, istilik”, “ır” isə “ər” mənasında işlənməsi fikrini müdafiə edirlər. Xızır peyğəmbərin yazın gəlişi ilə əlaqələndirilməsi də məhz türk xalqlarının bu inancı ilə bağlıdır. Professor M.Təhmasib “Xalq ədəbiyyatında mövsüm və mərasim nəğmələri” adlı dissertasiya işində “Xızırı (Xıdır) yaşıllıq, baharla əlaqədar əsatiri bir surət”, İlyası isə “yağış və dənizlə əlaqədar olan bir mif” kimi səciyyələndirmiş, professor A.Nəbiyev isə “Novruz bayramı” kitabında “Xıdır Nəbi” mərasiminin təsvirini vermiş, “Xıdır Nəbi” kiçik çillədən sonra keçirilən Novruzqabağı mərasimlərdəndir. Qədim əkinçilik görüşləri ilə bağlı yaranıb” fikrini müdafiə edərək onun tarixini qədim dövrlə bağlamışdır.

Bəzi türk xalqlarının bu bayramda yaşıllıq və bolluq simvolu kimi səməni hazırlaması təbiətin dirçəlməsi ilə bağlı fikri bir daha təsdiq edir. Ümumiyyətlə, yaşıl sözünün etimologiyasına diqqət etsək onun qədim türk sözü olan “yaş” sözündən yaranıb, yaşamaq, canlı, yaş (il), həyat, gənclik, yaşıl mənalara ilə sıx bağlı olduğunun şahidi ola bilərik. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında, xüsusən nağıl, əfsanə və dastanlarında bu rəngə həyatın, ruhən yeniliyin, möcüzəvi güclərin, təbiətin, bərəkətin rəmzi olaraq yer verilir.

Nağıllarda xalqın həyatı, adət-ənənələri, tarixi öz əksini tapmaqla yanaşı mistik düşüncələri də tərənnüm edilir. Mistik dünyagörüşünün zənginliyi baxımından “Üç bıç” nağılına diqqət yetirək: “Xəndək qırağında olan camaat gördü ki, yuxarıdan bir atlı gəlir, təcən dırnağa yaşıl geymiş, atının ağzından yaşıl alov çıxır. Oğlanın heybətindən hərə bir tərəfə dağıldı. Oğlan xəndək qırağına çatıb atını bir aşağı, bir yuxarı sürüb elə sıçradı ki, camaat əl çalıb, “halal olsun pəhləvan” – dedilər” [1, s. 133]. Nağılda görürük ki, qəhrəman yeni həyata addım atmaq, öz məqsədinə çatmaq üçün bütünlüklə yaşılə bürünür, yaşıl geyimdən istifadə edir. Diqqət yetirilməli məqam ondan ibarətdir ki, burada yaşıl at obrazından da istifadə olunur, at bir növ təbiətlə vəhdətdə verilir. Həmçinin qəhrəmanın atının ağzından çıxan yaşıl alov isə şamançılıqla əlaqələndirilə bilər. Şamançılıqda yaşıl alov təbiət, məhsuldarlıq, yenidən doğulma ilə bağlı olub, təbiət güclərini, həyatın yenilənməsini ifadə edir.

Bəzən dastanlarda yaşıl rəng fərqli konseptlərdə verilir; yaşıl təbiətin gözəlliyi ilə baş qəhrəmanın qəlbindəki nisgil qarşılaşdırılmaqla obrazın tənhalığı daha qabarıq təsvir olunur. Xalq yaradıcılığında çox rast gəlinən bu xüsusiyyətə “Əsli və Kərəm” dastanında da təsadüf olunur:

“Kərəm gəlib lap şəhərin kənarına çatdı, gördü ki, bir dəstə cavan oğlan yaşıl çəmənəhdə çalib, oxuyur, oynayır. Bunlar Kərəmi görə kimi ətrafını aldılar.

– Aşıq, gəl bizim üçün bir ağız oxu. Nə qədər pul istəsən verərik.

Kərəm dedi:

– Oxumağına oxuyuram, ancaq biz pul aşığı deyilik. Əgər mənə kömək eləmək istəyirsinizsə soruşduğuma cavab verin” [3, s. 29].

Azərbaycan xalq dastanlarında da baş qəhrəmanların dilindən qadınların vəsfində yaşıl rəngə üstünlük verildiyini görürük. Ümumiyyətlə, bir çox rənglər kimi yaşıl rəng və onun tonları Azərbaycan xalqının geyimində uğurla işlədilən əsas rənglərdən olub. Bu rəng təbiətin canlanmasının bünövrə rəngidir. Bu baxımdan qadınların yaşıl geyimləri gənclik, gözəllik ilə əlaqələndirilmiş, onların təbiətin bir parçası olduğunu, həmçinin həyatın dövryyəsinə dair rolunu simvolizə etmişdir. Demək olar ki, dastanların bir çoxunda bu mövzuya dair misallar yetərincədir:

*Al geyib, yaşıl bürünər,  
Züfləri yana hörülər...,  
Və yaxud “Pəri” adlı dastanda:  
Başına döndüyüm alagöz Pəri  
Geyinmiş yaşılı, alınan oynar.*

Dastanlarda diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri aşığılar tərəfindən xəzan payızı yaxud qarlı, boranlı qış fəslı yox, rəngarəng təbiət kontekstinə önəm verilməsidir. “Əslı və Kərəm”dən bir parçaya baxaq: “O biri tərəfdən Mahmud ağacların arasından gəlib, bu bağa çıxdı.

Baxdı ki, bağ nə bağ?... Gül bülbülü, bülbül gülü çağırır. Ağacları çiçəkləyib, nərgizlər baş qaldırıb. Mahmud bir qədər irəli gedib gördü ki, sərv ağacının altında maral misal bir qız yüz nəz-qəmə ilə dayanıb. Qaşlar kaman, gözlər qara, burun hind fındığı, sinə Səmərqənd kağızı” [3, s. 9]. Burada təbiətin gözəlliyi ilə baş qəhrəmanın gözəlliyi vəhdətdə təsvir olunmuşdur.

**Nəticə.** Aşıqlar hətta obrazların xarici görünüşü ilə daxili keyfiyyətini bütövlüyü və tamlığı ilə təsvir etmək üçün bu metoda üstünlük verirdilər. Bununla da obrazın parlaq və canlı şəkildə tərənnüm olunmasına zəmin yaradırdı. Lakin paralel şəkildə bu rəng ölüm, cadugərlik, fəlakət, şeytan və mənfi mifoloji heyvanların (ilan, əjdaha) simvolu kimi də dünya mifologiyasında öz əksini tapır. Sonda onu qeyd edək ki, harmoniyanın, yeniliyin, xoşbəxtliyin, cavanlığın, təbiətin rəmzi kimi müsbət mənaları ilə seçilən yaşıl rəng dünya mifoloji düşüncəsində və folklorunda əsas simvol kimi xarakterizə olunub.

### ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan nağılları. III cild. – Bakı, 2005.
2. Azərbaycan dastanları. I cild. – Bakı, 2005.
3. Azərbaycan dastanları. II cild. – Bakı, 2005.
4. Ramazan Qafarlı. Mifogenez: rekonstruksiya, struktur, poetika. 6 cildə. I cild. – Bakı, 2015.
5. Kitabı-Dədə Qorqud. – Bakı, 2004.
6. Kun N.A. Qədim Yunanıstanın mifləri və əfsanələri. – Bakı, 2008.
7. [https://azertag.az/xeber/folklorunas\\_alim\\_xidir\\_nebi\\_bayrami\\_tebietin\\_oyanmasinin\\_baslangici\\_sayilir-2914111](https://azertag.az/xeber/folklorunas_alim_xidir_nebi_bayrami_tebietin_oyanmasinin_baslangici_sayilir-2914111)
8. [https://aak.gov.az/upload/dissertasion/filol/filol\\_d\\_amm\\_21\\_09\\_18.pdf](https://aak.gov.az/upload/dissertasion/filol/filol_d_amm_21_09_18.pdf)

### Fergana Gurbanly (*Azerbaijan*)

### GREEN COLOUR IN THE WORLD AND AZERBAIJANI MYTHOLOGICAL THOUGHT AND FOLKLORE

The worldview, beliefs, and traditions of every nation leave their mark on its mythology, literature, and culture. In this sense, colors also have a special role in the mythical thinking of peoples. The color green, which is chosen as a

symbol of positivity, is characterized as a symbol of nature, youth, innovation, harmony, happiness, and religious belief (heaven). In the early beliefs of the Turks, the colors green and blue symbolized the sky, were used to represent the east, and were also depicted as symbols of nature. In Azerbaijani folk literature, the image of Khidr Nabi (Khidr Ilyas) is presented as a product of Turkish thought, a holy spirit in green clothes, «the protector of water, wind, and air.» In our oral folklore, especially in our fairy tales, legends, and epics, this color has been given various concepts, but most importantly, it has been identified as an indicator of life, spiritual renewal, miraculous powers, nature, and fertility.

**Key words:** green color, positive concept, negative concept, mythological thoughts, fairy tales and epics.

**Фергана Гурбанлы (Азербайджан)**

### **ЗЕЛЕНЫЙ ЦВЕТ В МИФОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ И ФОЛЬКЛОРЕ НАРОДОВ МИРА И АЗЕРБАЙДЖАНА**

Мировоззрение, верования и обычаи каждой нации оставляют свой след в ее мифологии, литературе и культуре. В этом смысле цветам принадлежит особая роль в мифологическом мышлении народов. Зеленый цвет, выбранный как символ позитива, характеризуется как символ природы, молодости, инноваций, гармонии, счастья, религиозной веры (неба). В ранних верованиях тюрков зеленый и синий цвета символизировали небо, этот цвет использовался для обозначения востока, а также он отражался как символ природы. В азербайджанской народной литературе образ Хидира Наби (Хыдыра Ильяса) представлен как произведение тюркской мысли, облаченного в зеленое святого духа, «хранителя воды, ветра и воздуха». В нашем устном народном творчестве, особенно в наших сказках, легендах и былинах, этот цвет дается в различных понятиях, а главное из них определяется как показатель жизни, духовного нововведения, чудодейственных сил, природы, блага.

**Ключевые слова:** зеленый цвет, позитивная концепция, негативная концепция, мифологические мысли, сказки и былины.